

FELSEFE ÖĞRENİMİNDEN ÖNCE BİLİNMESİ GEREKEN KONULAR*

Yaz. Fârâbî — Çev. Mahmut Kaya

Ebû Nasr el-Fârâbî der ki : Aristo temel olarak alınır, felsefe öğrenmeden önce bilinmesi ve öğrenilmesi gereken dokuz konu vardır. Birincisi, felsefedeki okullarının (el-fırak) adlarını bilmek. İkincisi, Aristo'nun, kitaplarının herbirinde neyi amaçladığını bilmek. Üçüncüsü, felsefe öğrenmeden önce hangi disiplinden başlamak gerektiğini bilmek. Dördüncüsü, felsefe öğrenmekten amacın ne olduğunu bilmek. Beşincisi, felsefe yapmak isteyen kişinin takip etmesi gereken metodu bilmek. Altıncısı kitaplarının herbirinde nasıl bir üslup kullandığını bilmek. Yedincisi, Aristo'yu kitaplarında zor üslup kullanmaya sevkeden sebepleri bilmek. Sekizincisi, felsefe yapmış olan kimse'nin tutum ve davranışlarının nasıl olması gerektiğini bilmek. Dokuzuncusu, Aristo'nun kitaplarını okumak isteyen kişinin bilmek zorunda olduğu hususlar.

1 — [Felsefe Okullarının Adları]

Felsefedeki okullar adlarını -terminolojik olarak- yedi şeyden almışlardır: Birincisi, felsefe öğretmenin adından. İkincisi, felsefe

* «Felsefe öğreniminden önce bilinmesi gereken konular» adıyla sunduğumuz bu çalışmaya, Fârâbî'nin «Risâle fî mâ yenbeğî en yukaddeme kable teallümü'l-felsefe» isimli eserinin tercümesidir. F. Dieterici'nin «el-Semeratü'l-mardiyes» adıyla yayınladığı (Leiden, 1890) risâleler arasında yer alan metin, tercümede esas kabul edilmiştir.

Meşgât felsefesi için bir metod denemesi mahiyetinde olan bu kıymetli eserin, bugüne kadar tam ve sıhhatli bir nüshasına rastlamak mümkün olmamıştır. Metinde yer yer görülen kopukluklar ve eksiklikler okuyucunun dikkatini çekecektir.

öğretmeninin yetiştirdiği şehirden. Üçüncüsü, öğretim kurumunun bulunduğu yerden. Dördüncüsü, okuldaki yönetim ve davranış biçiminden. Beşincisi, mensuplarının felsefe hakkındaki görüşlerinden. Altıncısı, mensuplarının felsefe öğreniminin amacını belirleyen görüşlerinden. Yedincisi, mensuplarının öğretim sırasındaki hareket tarzlarından.

a) Adını felsefe öğretmeninin adından alan okul phythagorasçılıktır.

b) Adını filozofun yetiştirdiği şehirden alan Cyrene (Kirene) okuludur.

c) Adını öğretim kurumunun bulunduğu yerden alan Stoa okuludur. Bunlar Chrycipposculardır. Atina tapınağının revakları (galeri) altında öğrenim gördükleri için kendilerine bu ad verilmiştir.

d) Adını okuldaki yönetim biçiminden ve yöneticilerin davranışlarından alan Kynikler (el-Kelbiyûn - Köpeksiler) okuludur. Bunlar Diogenesçilerdir. Devletin koyduğu kanunları hiçe saydıkları için, yakınlarına ve dostlarına sevgi, başkalarına kin besledikleri için kendilerine bu ad verilmiştir. Çünkü böyle bir davranış sadece köpeklerde vardır.

e) Adını mensuplarının felsefe hakkındaki görüşlerinden alanlar Pyrhon (Pirron) ve Pyrhonculardır. Bunlara «Engelci» (el-Mânia) adı verilir. Çünkü bunlar, insanların bilgi sahibi olmalarına engel olunmasını savunurlar.

f) Adını mensuplarının, felsefe öğreniminin amacını belirleyen görüşlerinden alan okul Epikuros ve Epikuroscuların bağlı olduğu Hazcı okul (Fırkat'ul-lezze-Hedonistler) dur. Bu okul mensupları, felsefenin enson amacının haz ve lezzet olduğunu savunurlar.

g) Adını mensuplarının hareket tarzından alan okul Messâiler (Peripatetikler-Yürüyenler) dir. Bunlar, Aristo ve Eflatunculardır; çünkü bu iki filozof, ruhla birlikte beden de eğitilsin diye yürüyerek öğretim yaparlardı¹.

1 Ünlü mütercim Humeyn İbn İshak'tan gelen yanlış bir telakki, bazı İslâm kaynaklarında da yer almış ve peripatos deyimini hem Eflatuncular, hem de Aristocular için kullanmışlardır. Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. M. Kaya, *İslâm Kaynakları Işığında Aristoteles ve Felsefesi* (İstanbul, 1983), s. 59-60.

2 — [Aristo'nun Eserlerinin Sınıflandırılması]

Aristo'nun eserlerinin bir kısmı küçük, bir kısmı büyük, bir kısmı da ikisi arası orta tip eserlerdir. Küçük olanlar, sadece bir konuya ait olup, bunlar Aristo'nun mektuplarıdır. Büyük eserlerin bir kısmı ilmî, bir kısmı da felsefidir. Felsefi eserler de konuları itibariyle özel ve genel olmak üzere ikiye ayrılır. Özel konulara ait eserlerin bir kısmı teorik, bir kısmı da pratik felsefe bilgisi verir. Diğerlerinin bazıısı metafizik, bazıısı fizik, bazıısı da matematik alanlarındadır.

Fizikle ilgili kitapların bir kısmı tabii varlıkların genel ilkelerini, bir kısmı da sadece bir fizik (tabiat) olayın konu alan eserlerdir. Tabii varlıkların genel ilkelerini veren kitabın adı *Sem'u'l-hiyan* (Physica-Fizik)dır. Bu eser, bütünüyle varlığın ilkelerini, bir bakıma ilke sayılanları, ilkelere bağlı olarak ele alınan problemleri ve bir bakıma ilke sayılanlara bağlı olan meselelerin bilgisini verir.

İkeler madde ve sûrettir (form-şekil). Gerçekte ilke olmadığı halde bir bakıma ilke sayılanlar...² İkelere bağlı olarak incelenen problemler zaman ve mekân kavramlarıdır. Bir bakıma ilke sayılanlara bağlı olarak incelenenler ise boşluk ve sonsuzluk kavramlarıdır.

Sadece bir tabiat olayını konu alan kitapların bir kısmı oluşmayan (el-eşya elletî lâkevn lehâ), bir kısmı da oluşan (el-eşya el-mukevvene) varlıkların bilgisini verir. Oluşmayan varlıklar hakkındaki bilgilerin bazıısı genel, bazıısı da özel nitelikteki bilgilerdir. Oluşan varlıklar...³ Bütün varlıklarda genel olan değişme (istihâle-transformation) ve Hareket prensibidir. Değişme konusu Aristo'nun *el-Kevn ve'l-fesâd* (De Generatione et Corruptione - Oluşma ve Bozulma) adlı eserinde; hareket hakkındaki bilgiler ise *el-Semâ* (De Caelo - Gök hakkında) adlı kitabının son iki bölümünde bulunmaktadır.

Belirli bir tabiat olayını konu edinen eserlerin bir kısmı basit, bir kısmı da birleşik varlıkların bilgisini verir. Basit varlıkları inceleyen kitabın adı *el-Âsdr el-uhviye* (Meteorologica - Meteoroloji)dir. Birleşik varlıkların bilgisini de genel ve özel olmak üzere ikiye ayrılır.

2 Metinde kopukluk vardır.

3 Metinde eksiklik vardır.

Birleşik varlıklar hakkındaki genel bilgiler *el-Hayvân* (Animalium-Hayvanlar)⁴ ve *el-Nebât* (Bitkiler)⁵ adlı kitaplarda bulunmaktadır.

Birleşik varlıklarla ilgili özel bilgilere ise *fi'l-Nefs* (De Anima-Ruh hakkında) ve *el-Hiss ve'l-mahsûs* (De Sensu et Sensatu-Duyu ve Duyulan nesnelere) adlı eserlerinde yer vermiştir.

Matematik ilimleri alanındaki kitaplarına gelince, bunlar *el-Manâzir* (Optik), *el-Hutût* (Geometri) ve *el-Hiyel* (Mekanik) adlı eserlerdir.

Pratik felsefe alanındaki kitapların bir kısmı ahlâkı iyileştirme, bir kısmı devlet idaresi, bir kısmı da ev idaresiyle ilgili eserlerdir.

Felsefede kullanılan mantıkî istidlâl ile ilgili kitaplara gelince, bunların bazıları «Burhan İlmi» (Analitikler)nden önce okunur; bazıları «Burhan»ın kurallarını verir; bazıları da «Burhan İlmi»nden sonra okunmalıdır. «Burhan İlmi»nden önce okunması gereken kitapların bir kısmı mantıkî istidlâli meydana getiren önerme bilgisini; bir kısmı da mantıkî istidlâlde kullanılan öncüllerin yapısını inceler. Mantıkî istidlâli meydana getiren önermelere ait bilgi Aristo'nun *Peri Hermeneias* (Önermeler hakkında) adlı kitabında bulunmaktadır. Mantıkda kullanılan öncüllerin yapısını inceleyen *el-Hadd* kitabıdır ki, buna *Kategorias* (Kategoriler) adı verilmiştir. Burhanın kurallarıyla ilgili bilgiler, burhan hakkında kitaplardan (Analitikler) öğrenilir. Bu kitaplardan bazısında mantıkî istidlâlin şekli, bazısında da ilkesi öğretilir. Mantıkî istidlâlin şekli Aristo'nun *el-Kıyas* adlı kitabında yer alır, bu da *Analitika* diye adlandırılır. Mantıkî istidlâlin ilkelerini öğreten *el-Burhan* adlı kitaptır ki, bu, *Apodiktika* adıyla bilinir.

«Burhan İlmi»nden sonra okunması gereken kitaplara gelince, bunların sayesinde doğru isbatla yanlış isbat birbirinden ayırılır.

4 Aristoteles'in zooloji alanındaki *Historia animalium*, *De partibus animalium* ve *De Generatione animalium* adını taşıyan üç ayrı eseri, idasik İslâm kaynaklarında bir tek kitap olarak ve *Kıtabu'l hayvan* adıyla geçmektedir. Bkz. M. Kaya, a.g.e., s. 164-168.

5 Aristoteles'in botanikle ilgili günümüze kadar ulaşan othentik bir eseri mevcut değildir. Fârâbî'nin burada sözünü ettiği ve sonraki İslâm kaynaklarında da yer alan eser, İshak İbn Huneyn'in, Nikolaus'un tefsirinden arapçaya çevirdiği apocryphe bir eserdir. Bkz. M. Kaya, a.g.e., s. 286-287.

Bu ispat şekillerinden bir kısmı sırf hayale⁶ dayanır; bir kısmında ise hayalle hakikat eşit durumdadır. Sırf hayale dayanan isbat şekli *Smâat el-şîr* (Poetika - Şiir sanatı) adlı kitabında bulunur. Hayalle hakikatın karışık olduğu isbat şekline gelince, bunların bir kısmında hayalle hakikat eşit; bir kısmında hayal hakikate baskın, diğer bir kısmında ise hakikat hayale baskın durumdadır.

Hayal ile hakikatın eşit olduğu ispat şekli Aristo'nun Hitâbet Sanatı (Rhetorika-Smâatu'l-hutâba) kitabında; hakikatın hayale baskın olduğu ispat şekli Tartışma Yerleri (Topika-Mavazı'ul-cedel) adlı kitabında; hayalin hakikate baskın olduğu ispat şekli ise Demagoglar Sanatı (Sofistika-Smaatu'l-mugalâtin) kitabından öğrenilmektedir.

3 — [*Felsefe Öğrenmeden Önce Hangi Disiplinden Başlamalı*]

Felsefe öğreniminden önce ilk okunması gereken ilme gelince, Eflâtuncular bunun geometri olduğunu savunurlar ve bu konuda Eflâtun'u tamk tutarlar. Çünkü o, mabedinin kapısına «Geometri bilmeyen yanımıza uğramasın» ibaresini yazdırmıştır. Zira geometrik ispatlar ispatların en doğrusudur. Theofrastosçulara göre önce ahlâk ilminden başlamalı. Çünkü kendi ahlâkını düzeltmeyenin, bir ilmi doğru olarak öğrenmesi mümkün değildir. Eflâtun'un «Tertemiz olmayan tertemiz olana yaklaşmasın.» sözü ile, Hopikrat'ın «İçi temiz olmayan bedenleri besledikçe, onların kötülüğünü arttırırsın.» sözü, bu görüşün doğruluğuna tanıktır. Saydalı Boethus, önce fizik ilminden başlanmasını savunur. Çünkü fizik, kişinin en yakınında ve içli dışlı olduğu bir ilimdir. Onun talebesi Andronikos ise, önce mantıktan başlanmasını önerir. Zira mantık, herşeyde doğruyu yanlıştan ayıran bir âlettir.

Bu görüşlerden hiçbirini yabana atmamak gerekir. Çünkü felsefe ilmine başlamadan önce, arzu ve isteklerin sadece fazilete yönelmesi için, nefsin şehvî arzularını yenerek ahlâkî iyileştirmek gerekir. Gerçekte fazilet işte budur. Sanıldığı gibi maddî hazlar veya

6 Bu ifade metinde «sırf yalana dayanır» şeklindedir. Fakat filozofun burada kastediği şey, realitesi olmayan ve hayale dayanan ikna metodudur. Bu sebeple «yalan» yerine «hayal»i kullanmanın daha isabetli olacağı düşünülür.

üstün gelmenin verdiği zevk gerçek fazilet olamaz. Fazilet, ahlâkı iyileştirmekle kazanılır; bu ise sadece sözle değil, davranışlarda da kendini göstermelidir. Felsefeye başlamak isteyen, ahlâkını düzelttikten sonra zihin gücünü (el-nefs el-nâtika) geliştirmelidir. Çünkü zihni hata yapmaktan ve yanlış yola sapmaktan koruyan doğru metod bu sayede öğrenilir. Bu da «Burhan İlmi»nde eğitim görmekte olur. Burhan (istidlâl) geometrik ve mantıkî olmak üzere ikiye ayrılır. Şu halde önce yeteri kadar geometrik ispat şekilleri üzerinde, sonra da mantık ilminde eğitim görmelidir.

4 — [*Felsefe Öğrenmenin Amacı*]

Felsefe öğrenmekten amacın ne olduğu hususuna gelince; amaç, yüce Yaratıcı'yı bilmek, Onun hareket etmeyen (değişikliğe uğramayan) BİR olduğunu, herşeyin etken sebebinin O olduğunu; Onun, kendi cömertliği ile, hikmet ve adaleti ile bu âleme düzen veren olduğunu bilmektir.

Filozofun yapması gereken şey de, insanın gücü ölçüsünde Yaratıcı'ya benzemektir.

5 — [*Felsefe Yapmak İsteyenin Takip Etmesi Gereken Metod*]

Felsefe yapmak isteyen tâkip etmesi gereken metod, pratiğe yönelmek ve böylece en son amaca ulaşmaktadır. Pratiğe yönelmek ilimle olur; ilim de pratikle tamamlanır. Fakat fizik bilmeden en son amaca varılamaz. Çünkü fizik, bizim en kolay anlayabileceğimiz ve bize en yakın bir alandır. Bundan sonra geometri gelir. Pratikte en son amaç ise, insanın önce kendi ahlâkını, sonra da başkalarını yani evindekilerin veya kentindekilerin durumunu iyileştirip düzeltmekle mümkün olur.

6 — [*Aristo Eserlerinde Üç Çeşit Üslûp Kullanmıştır*]

Kullandığı üslûp bakımından Aristo'nun eserleri üç guruba ayrılır :

- a) Özel yazılarında, ayrıntılardan uzak, kısa ve özlü üslûp kullanır.

- b) Yorumlamalarında (fi tefâsirihi) kapalı ve dolambaçlı üslûbu tercih eder.
- c) Mektuplarında ise, bu konuda uyulması gereken açık ve kısa ifade kuralına sıkı sıkıya bağlıdır.

7 — [*Aristo Niçin Kapalı Üslûp Kullanmıştır?*]

Aristo'nun kapalı üslûp kullanmasının üç sebebi vardır: Birincisi, öğrencinin öğrenmeye yetenekli olup olmadığını anlamak. İkincisi, felsefeyi herkese değil, sadece ona lâayık olanlara yaymak. Üçüncüsü, zor olanı anlamak için zihni yorarak eğitmek.

8 — [*Aristoculuğu Öğreten Kimsede Bulunması Gereken Nitelikler*]

Aristo'nun ilmimi öğreten kimsede bulunması gereken nitelikler şunlardır:

- a) Yukarıda sayılan nitelikler kendisinde bulunmalı,
- b) Şehvet duygularını yenerek ahlâkını düzeltmeli ki, arzu ve isteği hazza değil sadece gerçeğe yönelmiş olsun.
- c) Bunun yanı sıra doğru ve sağlam bir iradeye sahip olabilmek için zihni melekelerini geliştirip güçlendirmeli.
- d) Aristo'ya karşı tutumuna gelince, ona olan sevgisi, onu Hak'tan üstün tutacak dereceye varmamalı ve Aristo'ya duyulan güveni sarsacak kadar da aleyhinde bulunmamalı.
- e) Aristoculuğu öğreten hocanın öğrencilerine karşı davranışı da, ne çok sert ne de aşırı yumuşak olmalı. Çünkü şiddetli baskı, öğrencinin hocasına karşı kin ve nefret duymasına yol açar. Hocanın aşırı derecede alçakgönüllü davranışı da, öğrencinin onu bafife almasına, şahsına ve bilgisine karşı güveninin sarsılmasına sebep olur.
- f) Aşırı bir hırsla ve devamlı çalışma konusuna gelince, denilmiştir ki, sürekli damlayan su taşı deler.

- g) İlimden başka şeyle az meşgul olmalı. Çünkü değişik şeylerle çok meşgul olmak, meşgul olanı düzensiz ve tertipsiz bir hale getirir.
- h) Ömür uzun olmalı. Ne var ki, Hipokratın dediği gibi, sayet bedeni tedavi etmek ömrü uzatıyorsa, ruhu tedavi etmek çok daha önemlidir.

9 — [*Aristo'nun Kitaplarının Okuyanın Bilmek Zorunda Olduğu Hususlar*]

Bu konuda şu hususların bilinmesi gerekir: Birincisi, mantık kitabı (*Organon*); ikincisi, Aristo'nun ilminden nasıl yararlanılacağı; üçüncüsü, kitaplarına neden bu isimlerin verildiği; dördüncüsü, kitapların ona ait olup olmadığının doğruluk derecesi; beşincisi, kitapların sıra düzeni; altıncısı, kitaplarında kullandığı terminoloji; yedincisi, her kitabın kaç bölüme ayrıldığı bilinmelidir.

Kıyas iki şeyden oluşur; birincisi, kıyası meydana getiren öncüller; ikincisi, kıyasın teşekkül ettiği figürler. Kıyas figürlerine ait bilgi *Analitikler* kitabında yer almaktadır. Öncüller ise terim ve önermelerden oluşur ki bunlar bir ifadenin temel elemanlarıdır. Önermede «konu» ya niteleyen kategoriler (*ecnâsu'l-eşya el-basîta*) on tane dir. Buna ait bilgiler Aristo'nun *el-Makûlât* (*Kategorias*) kitabından; önermelere ait bilgiler *Peri Hermeneias* kitabından; kıyası oluşturan öncüllere ait bilgiler ise *el-Burhân* (*Analitikler*) kitabından öğrenilir. Bu kitapların hepsini felsefeden önce⁷ okumak gerekir. Çünkü bu kitaplar, okuyucuyu önerme ve öncüller arasındaki ilişkiyi anlamaya sevkeder.

Geriye, Aristo'ya ait kitapların bölümlerini öğrenme konusu kalıyor ki, bunu da her kitabı okurken öğrenmek gerekir.

Risale sona erdi.

7 Bu ifade metinde yanlış olarak «mantıktan önce» şeklinde geçmektedir.